

Il-#uttafa

numru 105

Lulju - Awwissu 2011

Bufula tal-iMrewħa

il-magazın ta' Klabb #uttaf

Xi Faqqus il-Ħmir għadu bil-fjuri, imma mimli wkoll blalen lesti biex jisparaw iż-żerriegħa!

Victor Falzon

editorjal

Hej Fluttaf !

Dan l-aħħar mort ftit filgħaxija sa xatt il-baħar. Ridt noqgħod daqsxejn għall-kwiet nisma' l-ħoss tal-mewġ żgħir iċafċaf fuq ir-ramel.

Imma x'tisma' tisma'! Kien hemm kjosk li fetaħ damdim ta' mużika li beda jregħedli snieni - naħseb anke minn Sqallija semgħuh! Insomma

spiċċajt qomt u mort infittex il-kwiet x'imkien ieħor.

Mhux faċli ssib il-kwiet f'Malta, għax pajjiżna storbjuż. Malta żgħira u mimlija nies. U mimlija traffiku, eluf ta' karozzi u muturi li jagħmlu l-istorbju - hawn xi mgienien li jbagħbsu fil-magna biex iktar tagħmel ħoss. U hemm l-ajruplani. Dawn ukoll jagħmlu ħsejjes tal-biża' huma u telgħin u niżlin fl-ajruport. Fis-sajf il-baħar jimtela spidbowts, li anke minn taħt il-ilma tismagħhom sejr in Mmmmmmm! Nnnnnnnnn! Min jaf il-ħut miskin.

U ma' dawn inżidu l-ħsejjes tal-magni mostri li jħaffru l-blat, u ċejzers, senders u drilers, u sireni u ħornijiet, u kuncerti fil-miftuħ u diskos, u spikers, radjijiet u televixins jgħajtu, u murtali tal-bomba, u snieter tal-kaċċa, u klieb jinbħu fuq il-bjut. Tassew aħna art storbjuża.

Meta nsemmu t-tniġġis is-soltu naħsbu fl-iskart, dħaħen tal-fabriki, eċċ. Imma anke l-istorbju huwa tniġġis. Mhuwiex tniġġis li tarah, imma huwa tniġġis li "jħammeġ" il-kwiet u jfixkel il-moħħ. U jista' jmarradna wkoll.

Ħasra li f'Malta it-tniġġis tal-istorbju ma nagħtux kasu. Lanqas liġi sura m'għandna fuq dawn l-affarijiet. Tgħid nitgħallmu?

U min jaf l-annimali kemm ifixkilhom l-istorbju tagħna. Anke l-pets ibatu. Darba kelli ħemster u kont qed nitingħu, u dak il-ħin faqqa' murtal

qawwi. Jien u l-ħemster it-tnejn qbiżna bil-qatgħa, bid-differenza li l-povru ħemster miet bil-qatgħa! Miskin, kien jismu Bloggs.

Insomma, daqshekk fuq l-istorbju u fuq Bloggs. Komplu gawdu l-vaganzi, toqogħdux fix-xemx, u ftakru: ix-xatt u l-baħar ħalluħom pinna b'rispett ta' min jgħix fihom.

Victor
Victor Falzon
l-Editur

X'għandna?

Editorjal	2
Aħbarijiet	3
Mid-dinja	4
X'hemm ġdid?	4
X'nista' nara tgħid?	5
Kemm kibru t-ftal	5
Rajna mal-elf waħda	6
Ktieb ġdid	6
Il-baħar tagħhom ukoll	7
Intervista ma' fjura	8
Stalaktiti u stalagmiti	8
Għerien	9
Agħti kulur	10
Arti u ritratti	10
Tgħid x'ħmerijiet!	11
Ntiefef tan-Natura	11

il-kumitat

Kathleen Mamo (kap) • Jason Aloisio
• Fleur Bugeja • Desirée Falzon • Nikki Falzon • Victor Falzon

il-kuntatt

indirizz
BirdLife Malta
57/28 Triq Abate Rigord
Ta' Xbiex XBX 1120
tel 21347644 / 21347645 / 21347646
imejl info@birdlifemalta.org
imejl tal-magażin
il-fluttafa@birdlifemalta.org
websajt www.birdlifemalta.org

il-klabb

Klabb Fluttaf huwa t-taqsimu ta' BirdLife Malta għall-membri ta' taħt it-18-il sena. Il-Klabb jorganizza ħarġiet fil-kampanja, żjarat friservi naturali, mixjiet, ħarġiet bilanċa, u nagħmlu wkoll xogħol ambjentali. Kull xahrejn noħorġu wkoll il-magażin *Il-Fluttafa* li l-membri jircievu d-dar bil-posta. Bħalissa fil-Klabb qegħdin xi 1000 membru. Shubija fi Klabb Fluttaf hija €7 fis-sena.

©BirdLife Malta, Awwissu 2011
Disinn u produzzjoni Victor Falzon
Stampat għand Poulton's Print Shop

mal-faċċata

Il-Bufula tal-iMrewħa (Zitting Cisticola) hija għasfur daqs nitfa imma b'ħafna enerġija. Hija waħda mill-għasafar li jbejtu f'Malta u l-bejta tibniha f'ħaxix għoli, xewk u arbuxxelli. Thobb tgħanni waqt li ttir u tagħmel *Tsipp... Tsipp... Tsipp... Tsipp!*

Ritratt ta' Nicholas Galea

Ir-Ramla l-Ħamra tirbaħ!

Ir-Ramla l-Ħamra t'Għawdex hija waħda mill-ikbar ramliet fil-Gżejjer Maltin. Hija wkoll waħda mill-isbaħ, u dan għaliex s'issa għadha fi stat naturali mhux ħażin. F'dal-post jiffurmaw l-għaram tar-ramel (*sand dunes*), ambjent rarissmu f'pajjiżna, u li fih jgħixu pjanti u annimali rari. Kif taraw minn dar-ritratt sabiħ mill-ajru, madwar dir-ramla hemm ukoll ħafna kampanja sabiħa, bi ftit li xejn bini. Imma ftit snin ilu xi ħadd talab permess biex jibni 23 villa mal-ġenb tal-għolja, biex imbagħad s'intendi jbigħhom u jsir miljunarju. Għall-ewwel il-MEPA tatu l-permess, imma b'xorti tajba l-affarijiet ma kinux saru sew u l-permess inżammlu. Fl-aħħar, ftit granet ilu, il-MEPA remiet għal kollox dil-ħnizrija ta' pjan (ħaġa li kien missha għamlet mill-ewwel). B'hekk ir-Ramla l-Ħamra ħa tibqa' sabiħa u naturali għas-snin li ġejjin.

Ritratt ta' Aron Tanti

He, nisperaw li għal dejjem ta' dejjem.

Amen! U nisperaw li l-gennata ta' Fiondoq ir-Rummiem ukoll jarmuha.

Reġa' bejjet il-Bilblun.

Il-Bilblun (Tawny Pipit) mhuwiex għasfur rari, is-soltu narawh fir-rebbiegħa jew fil-ħarifa, jagħmel xi gurnata jew tnejn u mbagħad ikompli triqtu lejn l-Italja jew l-Afrika. Imma dir-rebbiegħa dan l-għasfur anke bejjet. Il-Bilblun jħobbu l-beraħ bla sigar, u jbejtu fl-art qalb il-ħaxix u l-ġebel. Żewġ berdwocers akkaniti, Ray u Nick Galea, għamlu ħafna granet josservaw Bilblun jgħanni u jitbellah fix-Xagħra l-Ħamra, u ssuspettaw li kien bil-bejta. U hekk kien, għax wara ftit granet sabu l-bejta li taraw fir-ritratt, b'erba' frieħ sufin! L-aħħar li nafu li bejjet il-Bilblun f'Malta kien fl-1993, kważi 20 sena ilu.

Ray Galea

Għalkemm jismu Bilblun, huwa proprju tip ta' pespus, mhux tip ta' bilbla.

Mela misshom semmewh Pespusun!

Ray Galea

Il-bejta bil-fieles tal-Bilblun. Tnejn minnhom jidhru bil-guħ!

X'għandna mid-dinja?

Il-ħajwej MHIX se ssir

F'Il-Fluttafa 103 konna ġibna li fit-Tanzanija riedu jgħaddu ħajwej minn nofs is-Serengeti, park enormi minn fejn kull sena jpassu mat-tliet miljun wildebeest, żebri u annimali oħrajn. Imma f'laqgħa li saret f'Ġunju, il-gvern tat-Tanzanija ħabbar li l-ħajwej mhix se ssir u se jħallu l-park kif inhu. Minflok, se jtejbu xi toroq oħrajn li jdurru mal-park ħalli t-turisti jkollhom servizz aħjar. Id-deċiżjoni ħaduha biex ma jisfrattawx il-komunitajiet ta' nies li jgħixu fil-park, kif ukoll il-passa famuża bejn is-Serengeti, u l-Masai Mara (fil-Kenja). Full marks għat-Tanzanija: eżempju perfett ta' kif tista' taqdi l-bniedem bla ma tisfratta n-natura!

Ergajna fit-Tanzanija, fejn hemm proġett ieħor li jhedded in-natura. Hemm kumpanija li trid tieġu l-ilma ta' Lake Natron, għadira kbira fejn ibejtu żewġ miljun Fjamingu Sekond (Lesser Flamingo)! It-Tata Chemicals trid l-ilma tan-Natron għax fih ħafna ġir li tajjeb biex minnu jagħmlu t-trab tal-ħasil u jbigħuh. Imma l-Fjamingu Sekond ukoll għandu bżonn dan l-ilma biex jirgħa hu u jżoqq liż-żgħar! Dawn it-tip ta' għadajjar melħin huma rari ħafna, tant li tliet kwarti tal-Fjamingi Sekondi tad-dinja jbejtu fin-Natron. Jekk tingered din l-għadira m'għandhomx fejn imorru.

Fjamingi fil-periklu

Veru ha johdulna l-ilma?

Hekk qrajt f'Il-Fluttafa.

Fil-kwistjoni tal-ħajwej, lit-Tanzanija tajnieha 10 out of 10! Tgħid f'din ha tieġu 0?

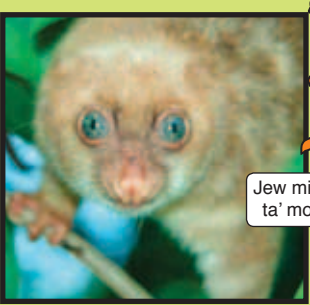
Viva r-Roti Viva r-Roti

Ħafna bliet fl-Ewropa qed jieħdu miżuri biex inaqqsu l-użu tal-karozzi, li huma waħda mill-ikbar kawżi ta' tniġġis tal-arja. Ħafna toroq f'dawn l-bliet issa tista' tghaddi bir-rotta biss. Fit-toroq fejn tista' tghaddi bil-karozza, għollew il-liċenzja u naqqsu l-postijiet fejn tipparkja biex inqas nies jithajru jużaw il-karozza. Fil-Germanja għamlu toroq fejn tista' tidhol bil-karozza biss jekk il-vettura tiegħek tarmi livell baxx ħafna ta' CO₂. B'xorti ħażina f'Malta għadna m'aħniex nagħtu kasha wisq dil-ħaġa, u flok ma nčekknu l-karozzi iktar donnhom qed isiru moda l-SUVs.

X'hemm ġdid?

Il-Kuskus tat-Tikek
Spilocuscus wilsoni
(Blue-eyed Spotted Cuscus) huwa ²marsupju li sabuh fil-foresti tal-Papua New Guinea. Normalment il-marsupji ma jgħixux fis-siġar imma dan l-annimal grazzjuż jgħix fis-siġar fil-foresti tropikali tal-Papua New Guinea, u mkien iktar fid-dinja. X'diżgrazzja kbira li qed jaqtgħu s-siġar f'dawn il-foresti!

Nahseb minn dan jagħmlu l-kuskus.

Jew mill-ġenn ta' mohhok!

Annimali u pjanti li nstabu ġodda dan l-aħħar

Snaifish. Fil-baħar jeżistu kanali fondi ħafna (trenches) li sa ftiit ilu x-xjenzati kienu jaħsbu li ma fihomx annimali għax huma bogħod wisq mid-dawl tax-xemx. Imma riċenti sabu speċi ta' snaifish f'kanal bejn il-Peru u ċ-Ċile li huwa fond 7km! Dil-ħuta qisha marżepp u twila 25cm. Tgħix f'baħar dlam ċappa u flok tara, għandha sensi f'rasha li bihom thoss iċ-ċaqliq fl-ilma. Meta thoss ċaqliqa, is-snaifish tiġbed l-ilma ġo ħalqha bit-tama li tibra' l-priża. Dil-ħuta tant għadha ġdida li għadhom ma tawħiex isem xjentifiku!

¹SUV = Sport Utility Vehicle, tip ta' karozza kbira u goffa popolari mal-Amerikani; taħli immens u tniġġes ħafna.
²marsupju = tip ta' mammiferu li meta jitwildulu ż-żgħar iżommhom ġo speċi ta' but taħt zaqqu; l-iktar marsupji famużi huma l-kangarù.

X'Nista' Nara Tgħid?

jikteb Jason Aloisio

Pispisella Ħamra

Curlew Sandpiper

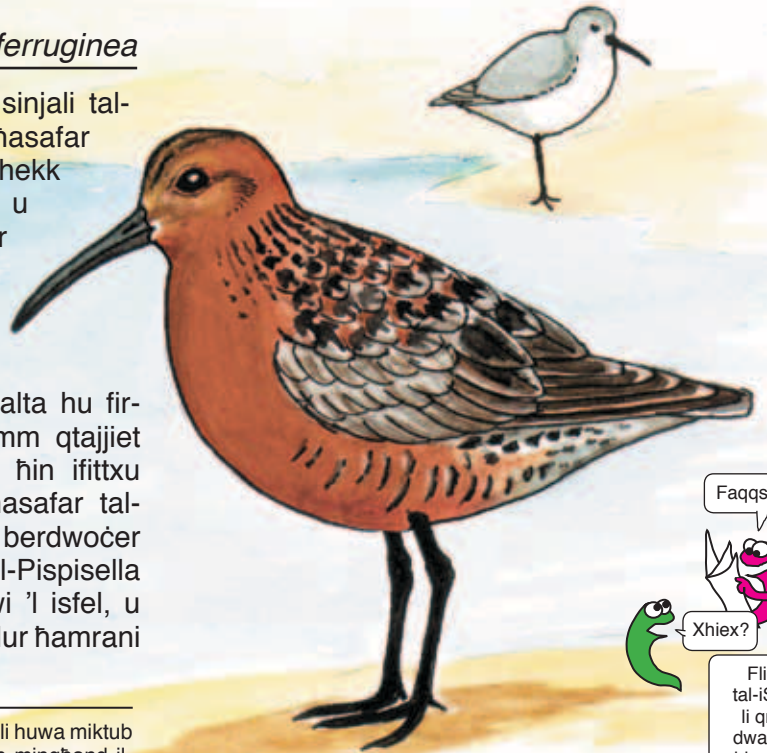
Calidris ferruginea

Għal nofs is-sajf jibdew jidhru sew l-ewwel sinjali tal-passa tal-ħarifa, speċjalment bil-preżenza tal-għasafar tax-xtut, bħall-Pispisella Ħamra. Din tidher daqshekk kmieni peress li tbejjet fit-'tundra tas-Siberja u hemmhekk is-sajf qasir hafna. Dawn l-għasafar ikun fadlilhom biċċa sew x'jaqdfu peress li dawn jibqgħu niżlin lejn l-Afrika. Hemm pispisell li jpassi lejn il-Majjistral tal-Asja u anke lejn l-Awstralja!

L-aħjar post fejn tara l-Pispisella Ħamra f'Malta hu fir-riserva naturali tal-Għadira, fejn għieli jkun hemm qtajjiet imdaqqsin minnha. Hawnhekk jgħaddu hafna ħin ifittxu d-dud u ikel ieħor fit-tajn u l-ilma baxx. L-għasafar tal-plajja mhux dejjem faċli tagħrafhom meta tkun berdwoċer ġdid, peress li hemm speċi jixxiebħu. Fil-każ tal-Pispisella Ħamra, jgħinek żgur il-munqar milwi 'l isfel, u jekk tinzertaha bl-ilwien tas-sajf, il-kulur ħamrani tar-rix ma tiżbaljahx.

It-tpingija mehuda mill-ktieb **Ghasafar Madwarna**, li huwa miktub apposta għat-tfal. Dal-ktieb jiswa €5 u tista' tixtrih minghand il-BirdLife jew billi żżur ir-riservi naturali tal-Għadira jew Is-Simar.

Faqqsu 17!

Xhiex?

Flieles tal-iSpatla li qrajna dwarha fl-aħhar harġa ta' Il-Futtafa.

'tundra' = wesgħat kbar ta' art fin-naha ta' fuq tad-dinja, l-iktar fil-Kanada u fir-Russja. Minhabba l-kesha, l-art tkun ifrizata għal hafna mis-sena, u siġar ma jikbrux.

Kemm kibru t-tfal!

Kemm ahna kuntenti u kburin, B'dawn l-ewwel Fras-servjenti Maltin.

Tiftakruhom il-Fras-Servjenti li bejtu l-Għadira dir-rebbiegħa? Tiftakru għednielkom li kellhom erba' flieles? Tiftakru għednielkom ukoll li l-flieles bdew jikbru ġmielhom? Dan huwa ritratt riċenti ta' lieta minn dawk il-flieles. Kemm kibru hux. Saru daqs il-ġenituri tagħhom u jtiru tajjeb, l-erbġha li huma. Kull ma baqgħalhom hu li daharhom isir iswed u saqajhom isiru ħomor. Issa fil-ħarifa nisperaw li jpassu lejn l-Afrika. Min jaf is-sena d-dieħla jigux lura.

Rajna mal-elf waħda!

jirrapporta
Timothy Micallef

Nhar il-Ġimgħa 8 Lulju 2011 iltqajna ċ-Ċirkewwa fis-6.30pm. Bħal kull sena l-ħarġa bil-lanċa issir f'Lulju minħabba li, kif qalilna l-espert taċ-Ċief John Borg, f'dawn il-ġimgħat iċ-Ċief ikun qed ibejjet fl-irdumijiet. Konna grupp sabiħ ta' membri u l-familji tagħhom, u mlejna żewġ laneċ. F'waħda miż-żewġ laneċ telgħu magħna kru tat-Travel Channel li ġibdu xi filmati matul il-ħarġa.

Tlaqna fis-7.15pm għal Ta' Ċenċ fejn hemm l-akbar kolonja ta' Ċief ibejjet fil-Gzejjer Maltin. Ilmaħna l-ewwel 'raft fil-bogħod għal xi 7.45pm. Bil-mod ersaqna viċin tagħhom u l-baħar kalm għen biex nosservaw u anki nieħdu r-ritratti taċ-ċief. Sakemm wasalna Ta' Ċenċ komplejna naraw iżjed rafts jiffurmaw madwarna, u b'kollox rajna xi 1000 Ċiefa. Ma' nżul ix-xemx uħud mir-rafts ingħaqdu taħt is-sies u għal ftit ħin fis-skiet smajna l-għajta taċ-ċiefa, li tixbah tarbija tibki.

Meta dorna lura, żewġ Gawwijiet Primi għaddew minn fuqna fil-gholi, f'kuntrast mal-mijiet ta' ċief f'wiċċ l-ilma

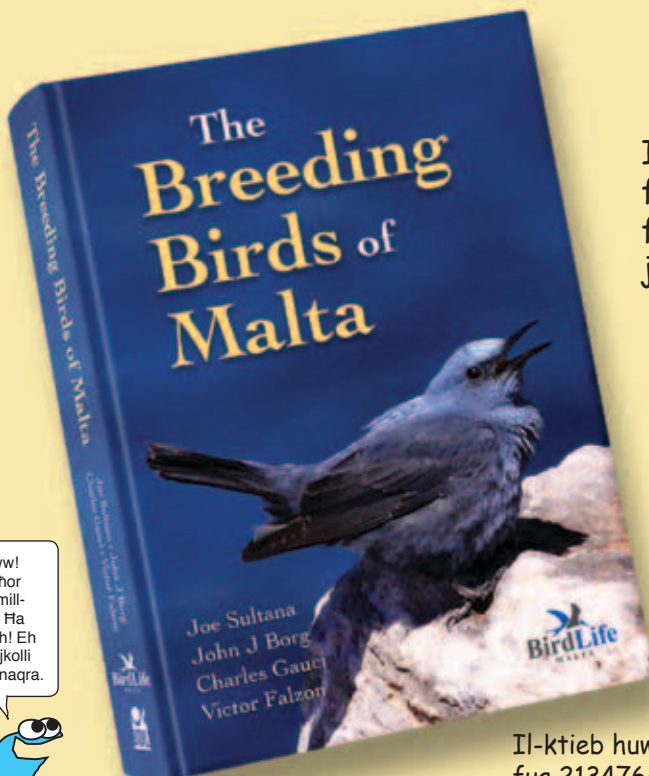
Membri u familji ta' Klabb Fluttaf igawdu u jiehdu r-ritratti taċ-Ċief minn fuq waħda mil-laneċ.

Denis Cachia

jistennew biex jidhlu fil-bejtiet fid-dlam. Mad-9.15pm wasalna lura ċ-Ċirkewwa fejn, kurenti bin-numri kbar ta' ċief li rajna, temmejna l-attività.

'raft = grupp ta' tajr tal-baħar miġburin f'wiċċ il-baħar; kultant raft ikun fiha mijiet ta' għasafar. Qabel jidlam, iċ-Ċief ihobb jirraftja kif jidher fir-ritratt ta' fuq nett.

Wwaaww!
Ktieb iehor favoluż mill-BirdLife. Ha jkolli nixtrih! Eh iva, u ha jkolli nighallem naqra.

Ktieb Ġdid!

Il-BirdLife għadha kemm ħarġet ktieb ġdid fuq l-għasafar. Ktieb li jiġbor fih kull ma nafu fuq l-għasafar kollha li jbejtu jew li kienu jbejtu fil-Gzejjer Maltin.

- Ktieb ta' 380 paġna
- Bil-kulur minn qoxra sa qoxra
- Miżgħud b'iktar minn 470 ritratt
- Xogħol ta' 4 awturi u 44 fotografu
- Tagħrif fuq 77 speċi

Jekk tħobb l-għasafar u n-natura Maltija **MA TISTAX** toqgħod mingħajru dal-ktieb. **Ixtrih qabel jinħatfu l-kopji kollha!**

Il-ktieb huwa qoxra iebsa u jiswa €33. Biex tixtrih ċempel lill-BirdLife fuq 21347644/5. 'Il quddiem ikun għall-bejgħ ukoll mir-riservi naturali.

U jekk tordnah sal-31 Awwissu jiġik €25 biss.

Daż-żmien tas-sena mmorru l-baħar nixxalaw u ngħumu. Imma biex inkunu naturalisti vera, irridu niftakru li l-baħar mhux biss post ta' xalata. Huwa wkoll ambjent naturali, u huwa d-dar ta' eluf ta' animali u pjanti.

Xirgien
Two-banded Bream

Tirda Mirlija
Painted Wrasse

Budakkra tal-Qawwi
Tompot Blenny

Il-Baħar tagħhom ukoll!

Fl-ibħra ta' madwar Malta jgħixu mijiet ta' speċi ta' bebbux u arzelli, mijiet ta' speċi ta' algi, għexieren ta' speċi ta' gambli u granċijiet, bram, bużżi, sponoż, rizzi, qroll, busuf, artikli, mħar, koċċli, stilel u ħafna u ħafna forom oħrajn ta' ħajja. U ħut kemm għandna? Ħut għandna xi 300 speċi, u hawnhekk għibnielkom sebgha minnhom.

Biex ingawdu l-ħut fil-baħar mhux bilfors irridu nkunu għaddasa biċ-ċilindri. Ħafna ħut żgħir bħal budakkri u bużullieq jgħix qalb il-blat f'baħar baxx ħafna. B'maskla komuni nistgħu ngawduhom max-xatt f'ilma li jasal sa taħt rkubbtejn!

Sultan iċ-Ċawl
Cardinalfish

Fimar
Filefish

Skorfna Sewda
Black Scorpionfish

Cippullazza
Great Rockfish

Xi ħut għandu iktar minn isem wiehed. Per eżempju ċ-Cippullazza bl-Ingliż jgħidulha wkoll Red Scorpionfish.

Intervista ma' Fjura

5

Il-Kappara

X'jismek?

Jisimni Kappara, bl-Ingliż *Caper*, bit-Taljan *Cappero*, bil-Latin *Capparis*, bl-iSpanjol *alcaparro*, bl-Għa...

Owkej owkej! Isma' inti 'indigena jew ²aljena?

Maltija minn ruħ ommi, nannti, bużnannti u buż-buż-buż-buż-buż-buż-...

Fhimtek fhimtek! Allura inti x'ambjent tħobb tikber fih?

Jien art ċatta ma togħgobnix, nippreferi nikber imxabbta ma' xi sies wieqaf, u anke mas-swar.

Tħobb ix-xemx jew id-dell?

Xemx u sħana nogħxa fihom, għalhekk fis-sajf nixxala bil-fjuri. Jogħgbuk il-fjuri tiegħi?

Immens, imma issa għidli: kif ma tinxifx f'dis-sħana?

Eee hijjos, għax jien il-weraq tiegħi jaħžen l-ilma fih.

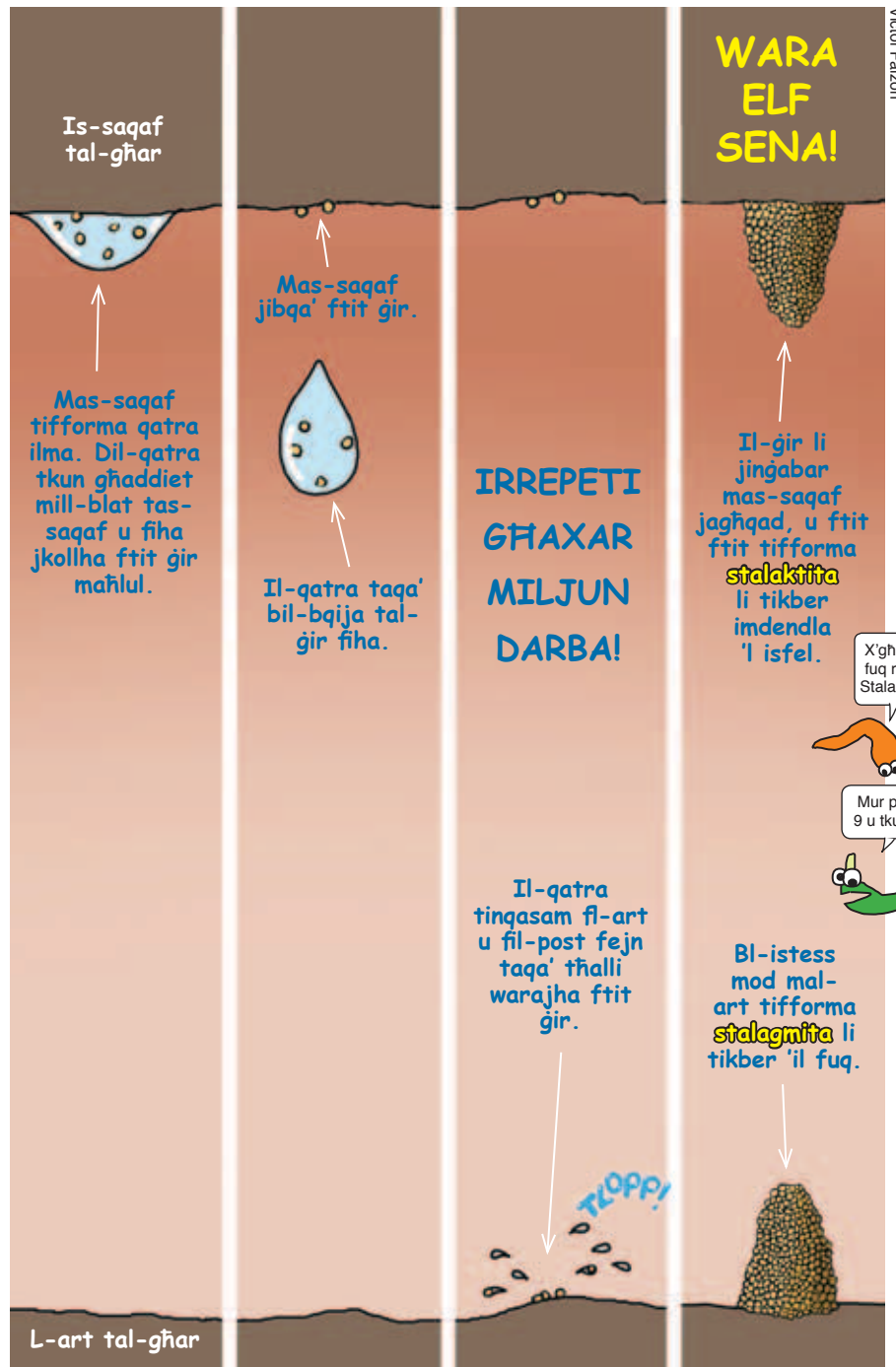
Bis-sens. U għandek xi problemi?

Iva għandil! Peress li n-nies iħobbu jikluli l-blanzuni, spiss iżarmawni u ma jħallulix fjura waħda. Heqq, jien il-fjuri għandi bżonnhom, inkella ma nkunx nista' nagħmel żerriegħa, hux.

Għandek raġun. Grazzi ħafna. Ta' xejn, ruħi.

Stalaktiti u stalagmiti

Stalaktiti u stalagmiti huma bħal pilastri tal-ġebel li jiffurmaw mas-saqaf u mal-art ta' xi għerien. Kif jiffurmaw?

Kultant l-istalaktiti u l-istalagmiti tant jitwalu li jiltaqgħu fin-nofs u jsiru kolonna waħda naturali mill-art sas-saqaf!

SERVIZZ TAL-AMBULANZA
għall-animali abbandunati

B'XEJN 24 SIEGHA
KULJUM 21224001
GħAWDEX 9947 5199 - 9980 7067

¹ indigenu = pjanta jew animal li minn dejjem kienu jgħixu f'ċertu post, u ma ngabux hemm mill-bniedem
² aljen = pjanta jew animal li jkun għabhom il-bniedem minn art oħra; il-maqlub ta' indigenu.

Anke jien aljen!

Għerien

Elisabeth Conrad

Id-daħla ta' Għar Dalam, għar popolari mat-turisti u anke mal-Maltin. Dan l-għar fond mhux ħazin, imma parti minnu biss miftuħa għall-publiku, għax aktar 'il gewwa jidjieg u jsir perikoluż.

Did-darba se nagħtu harsa lejn ambjent ieħor f'Malta li ma tantx hu komuni: **l-għerien**.

Kif isiru ?

Kif isiru l-għerien? Ħafna mill-blat ta' Malta huwa *limestone*, blat li ma tantx hu iebes u li anke x-xita taffettwaha. L-ilma tax-xita mhuwiex kompletament pur, għax bid-'dijossidu tal-karbonju li jsib fl-arja jinbidel u jsir f'it aciduż. Mhux xi aċtu qawwi, però qawwi biżżejjed biex xi blat iħollu bil-mod il-mod. Il-blata tibda f'it f'it titħaffer u titmermer, u jinfethu fiha xquq u fethiet. Biż-żmien, uħud minn dawn ix-xquq jikbru u jiffurmaw għerien.

F'Malta m'għandiex ħafna għerien fondi, però għandna diversi għerien żgħar li huma interessanti. Fost dawn insibu Għar il-Friefet, Għar Ħasan u Għar Dalam. F'Għar Dalam tista' tara diversi stalaktiti u stalagmiti. Dawn jiffurmaw meta l-għir li jkun inħall mill-blat jerġa' jingabar fejn l-ilma jqattar mis-saqaf tal-għerien (ara wkoll paġna 8).

X'jgħix fihom ?

Minħabba li l-għerien ikunu mudlma, pjanti f'it li xejn ħa ssib peress li dawn iridu d-dawl. Imma xi animali tgħallmu jgħixu fl-għerien, u l-aktar famużi huma l-friefet il-lejl. Ħasra li ħafna nies jibzġhu minnhom (forsi raw xi films tal-vampir!) għax il-friefet il-lejl ma jagħmlux ħsara, anzi huma mammiferi affaxxinanti. Ħafna friefet il-lejl isibu l-ikel b'widnejhom flok b'għajnejhom! Il-farfett il-lejl jagħmel bħal tisfir għoli ħafna u skont kemm u kif jisma' d-diwi ta' dan it-tisfir, il-farfett il-lejl ikun jaf eżatt x'hemm madwaru, anke fid-dlam ċappa tal-għerien. Dat-trikk jgħidulu *echolocation*. F'Malta għandna 11-il speċi ta' friefet il-lejl. Kollha huma protetti bil-liġi, imma xorta huma mhedda, u waħda mir-raġunijiet hi li l-ambjent tagħhom huwa rari f'pajjiżna.

Barra friefet il-lejl, fl-għerien hemm diversi hlejjaq oħrajn, speċjalment ²invertebrati. Uħud min dawn huma ³endemici, fosthom tip ta' ħanzir l-art.

Nieħdu ħsiebhom

Peress li l-animali tal-għerien spiss jeħtieġu l-kundizzjonijiet partikolari li jinstabu hemmhekk, diffiċli għalihom jgħixu f'postijiet oħra. Minħabba li f'it għandna għerien f'Malta, ħafna minn dawn l-ispeċi qegħdin fil-periklu li jispiċċaw.

Important għalhekk, li nħarsu u naprezzaw l-għerien Maltin u posthom fin-natura ta' pajjiżna.

¹ **dijossidu tal-karbonu** = carbon dioxide (CO₂), wieħed mill-gassijiet li nsibu fl-arja
² **invertebrati** = animali li m'għandhomx sinsla tad-dahar, bħal insetti, bebbux, eċċ.
³ **endemiku** = pjanta jew animali li ssibhom f'post jew reġjun wieħed biss fid-dinja

Vespertin tal-Magreb
Maghrebian Bat

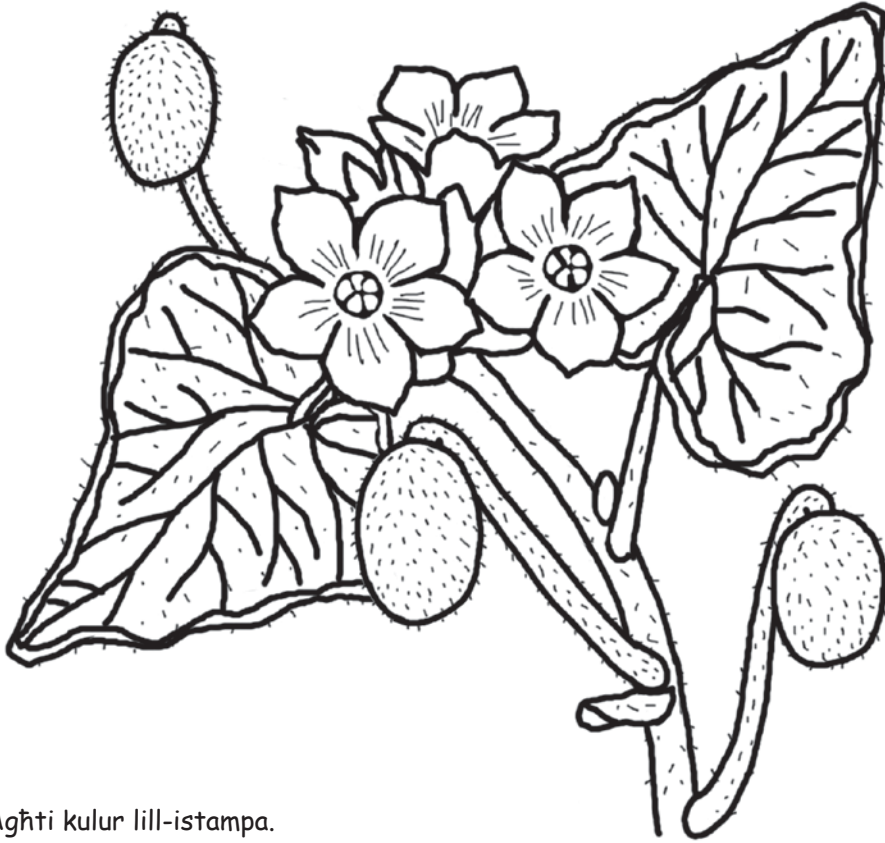

Il-bierah ippruvajt niddendel bħal dan, imma waqajt u ġejt għal rasi.

John J. Borg

Faqgus il-Fmir

Victor Falzon

Agħti kulur lill-istampa.

Jekk m'għandekx aħdar tista' ġgibu billi thallat l-isfar u l-blu. Ibdna' dejjem bil-kulur iċ-ċar (f'dal-kas huwa l-isfar) u fit fit zid fuq l-kulur is-skur (il-blu). B'hekk tikkontrolla kemm l-aħdar ha jiġik skur.

Jiena qed nuża sistema bit-tikek. Jekk thares lejha mill-bogħod tidher hadra.

ARTI U RITRATTI

il-huttafa@birdlifemalta.org

XAFMET L-ART
Dianne Portelli 17

BAHRIJA TAT-TENGHUD
Thomas Schembri 8

Ma, ir-ragel tal-BAHRIJA x'inhu? BAHRI?

Le, ibni. Nghidu BAHRIJA RAGEL.

Ibaghtulna t- ptingijiet u r-ritratti li tiehdu tan-natura (mhux pets jew fjuri kultivati) halli ngibuhomlkom f'dir-rokna. Importanti li r-ritratti jkunu taghkom. Ibaghtuhom jpeg fil-imejl t'hawn fuq.

ARTITASKYA

Kartun ieħor ta' Askya Pizzuto 15

Is-SUMMIENA

Tgħidx ħmerijiet!

Desirée Falzon iddur dawra ma' ħmerijiet li nisimgħu fuq l-animali.

Is-sigra tal-oljandru ġgħib il-wirdien.

Din waħda minn dawk il-ħmerijiet li jinholqu meta n-nies jaqilbu t-tagħrif ta' taħt fuq!

L-Oljandru hija sigra sabiħa, tikber forma ta' arbuxxell kbir, b'weraq twal, dojq u ħodor skuri. L-Oljandru jħawluħ ħafna fit-toroq u fil-ġonna pubbliċi għax huwa dejjem-ħadran u jagħmel ħafna fjuri roża, ħomor jew bojod.

Minbarra l-isem Oljandru, dis-sigra hawn min isejjilha Sigra tal-Wirdien, u s'intendi ħafna nies jaħsbu li jgħidulha hekk għax iġgħib il-wirdien. Imma l-verità hija eżatt il-maqlob, għax dari l-Oljandru kien jintuza biex *joqtol* il-wirdien! Kif? Għax il-wirdien jiekol kollox, speċjalment affarijiet li fihom is-*cellulose* (dik is-sustanza li magħmul il-weraq minnha). Allura kienu jaqtgħu f'tit weraq tal-Oljandru u jpoġġuħ fejn hemm il-wirdien. Il-wirdien kien inaqqar il-weraq, u peress li l-meraq ta' dis-sigra huwa velenuż, il-wirdien imut!

Qed taraw kif il-ħmerija qalbet il-verità bil-kontra!

Desirée Falzon

Grazzi Dione Caruana ta' xi tagħrif li tana.

U bilhaqq, jekk tiċċappas bil-meraq tal-oljandru, togħroxx għajnejk u trissx ħalqek. Aħsel idejgħ, dak kollox.

Ntietef tan-Natura

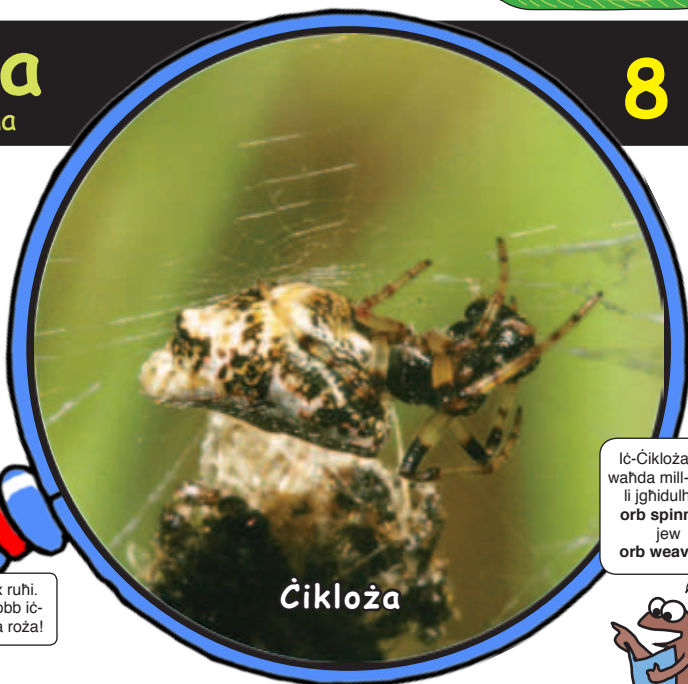
Victor Falzon jagħti ħarsa lejn ħlejjagħ żgħar madwarna

Iċ-Ċikloża

Iċ-Ċikloża hija brimba żgħira. Tagħmel għanqbuta raddiena u fiha taqbad insetti żgħar li jehluha magħha. Matul il-ġurnata ħafna brimb joqgħod rieqed f'moħba tal-ħarir f'xi rokna tal-għanqbuta. Imma iċ-Ċikloża tistaħba f'nofs l-għanqbuta bla ma tibni moħba xejn. Kif? Il-fdalijiet tal-insetti li tiekol iddommhom f'ringiela u tħalli post vojta fin-nofs biex toqgħod hi fih. Il-kuluri tagħha huma taħlita ta' iswed, kannella skur, kannella ċar u abjad, u jagħtuha kamuflax perfett. B'hekk meta hi tpoġġi qalb il-frac u l-fdalijiet taħsibha parti minn das-serbut ta' skart. B'hekk iċ-Ċikloża tinħeba, allavolja tkun mikxufa għal kollox!

Ma, għaliex jgħidulha iċ-ċikloża?

Ma nafx ruhi. Forsi thobb iċ-ċikkulata roża!

Ċikloża

Iċ-Ċikloża hija waħda mill-brimb li jgħidulhom orb spinners jew orb weavers.

8

Victor Falzon

Victor Falzon

Iċ-Ċikloża f'nofs id-damma ta' skart li bniet fl-għanqbuta. Araw il-kulur tagħha kif jaqbel eżatt mal-iskart.

Kemm gābret imbarazz!

www.birdlifemalta.org

Fil-websajt tal-BirdLife issib aħbarijiet fuq kull ma tkun qed tagħmel l-għaqda għażiża tagħna, u ħafna tagħrif ieħor.

www.birdinginmalta.com

Websajt mimlija tagħrif u ritratti fuq l-għasafar ta' Malta, u anke postijiet tajbin fejn tista' tmur berdwocing.

aħna ngħinuk tfaddal

Faddal permezz tal-BOV Young Savers Account u gawdi minn karus b'xejn meta tkun faddalt €100 fil-kont u rati vantaġġjużi ta' imghax fuq il-flus li ġġemma'.

Impenn lejn is-suċċess tiegħek.

**BOV YOUNG
SAVERS ACCOUNT**
2131 2020 | bov.com

Mahrug mill-Bank of Valletta p.l.c.
58, Triq Zakkarja
Valletta VLT-1100 - Malta

BOV
Bank of Valletta